

İSLAM İKTİSADI VE EMEK

iktisat yayınları

İktisat Yayınları – 3
İslam İktisadı Atölyeleri – 3

İslam İktisadı ve Emek

Dizi Editörü: Lütfi Sunar
Yayına Hazırlayan: Yusuf Enes Sezgin
Çeviren: Gülnihal Kafa
Musahhih: Ümmü Habibe Şengül

Kapak Tasarımı ve İç Tasarım: Furkan Selçuk Ertargin

Baskı: Limit Ofset - Sertifika No: 28397
Litros Yolu 2. Matbacılar Sit. ZA13 Topkapı - Zeytinburnu / İstanbul
Tel: +90 216 212 567 45 35
1. Baskı: İĞİAD Yayınları, İstanbul, 2015
2. Baskı: İstanbul, 2017
ISBN: 978-605-67010-2-3

© İktisat Yayınları, 2017

Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İktisat Yayınları
Rasimpaşa Mah. Rıhtım Cad. Nemlizade Sok.
Güleryüz Apt. No:9 Daire:3 Kadıköy / İstanbul
Tel / Faks: +90 (216) 418 20 10
www.iktisatyayinlari.com

*İktisat Yayınları Nobel Akademik Yayıncılık ve
İslam İktisadı Araştırmaları Merkezi'nin ortak markasıdır.*

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Sezgin, Yusuf Enes
İslam İktisadı ve Emek
2. Baskı, xiv + 307 s., 13.5 x 21 cm
Kaynakça ve dizin var.
ISBN- 978-605-67010-2-3
1. İslam İktisadı 2. İş Gücü 3. Emek

İSLAM İKTİSADI VE EMEK

Yayına Hazırlayan

Yusuf Enes Sezgin

Yazarlar

Chaib Bounoua, Kadir Yıldırım, Latife Reda, Mohamed Benbouziane

Muhammad Iqbal Anjum, Mustafa Macit, Rajai Ray Jureidini

Saffet Köse, Salman Ahmed Shaikh, Siham Matallah, Toseef Azid

Yasien Mohamed, Zeyneb Hafsa Orhan

Çeviren

Gülnihal Kafa

İslam İktisadı Atölye Dizisi

Bu dizi, İslam iktisadı alanında Türkiye’deki temel kaynak ihtiyacını karşılayarak alana dair yapılan çalışmaları bir araya getirmektedir. Dizide İslam İktisadı Atölyelerinde sunulan tebliğler derlenerek ilgililerinin istifadesine sunulmaktadır.

Dizideki Diğer Kitaplar

Taha Eğri, Necmettin Kızılkaya, Oğuz Karasu (Ed.), *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*

Yusuf Enes Sezgin (Yayına Haz.), *İslam İktisadı ve Piyasa*

Lütfi Sunar (Ed.), *İslam İktisadında Sosyal Adalet*

Chaib Bounoua

Cezayir Tlemcen Üniversitesi İşletme ve İktisat Fakültesinde profesör ve üniversitenin kayıt dışı iktisat, kurum geliştirme ve araştırma laboratuvarının direktörüdür. Doktorasını Fransa Amiens Üniversitesinde 1992 yılında tamamlamıştır. Araştırma alanları kurumsal iktisat ve gelişim iktisadıdır. Kayıt dışı iktisat, iktisadi geçişler ve iktisadi kurumlar gibi konularda birçok makalesi bulunmaktadır.

Kadir Yıldırım

İstanbul Üniversitesi İktisat bölümünden 2003 yılında mezun oldu. Aynı üniversitede İktisat Teorisi alanında yüksek lisansını (2006) ve Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri alanında doktorasını (2011) tamamladı. Hâlen İstanbul Üniversitesinde iktisat tarihi, iktisadi düşünce tarihi ve emek tarihi alanlarında dersler vermektedir.

Latife Reda

2003 yılında Lübnan Amerikan Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun olmuştur. 2008 yılında aynı üniversitenin Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisansını tamamlamıştır. Bunun ardından SOAS Londra Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde doktorasını tamamlamıştır. Beyrut'taki Arap Devletleri Uluslararası İşçi Organizasyonları Bölgesel Ofisi'nde uluslararası işçi hukuku ve İslam'da göçmen kavramı projelerinde araştırmacıdır.

Mohamed Benbouziane

Tlemcen Üniversitesi İşletme ve İktisat Fakültesinde profesördür. Yüksek lisansını 1989 yılında Sheffield Üniversitesi İktisat Fakültesinde, doktorasını ise 2003 yılında Tlemcen Üniversitesi Finans Bölümünde tamamlamıştır. Başlıca araştırma alanları uluslararası finans ve finans ekonometrisidir. Ekonomik Araştırmalar Forumu (IERF) ve Orta Doğu Ekonomi Birliği (MEEA) üyesidir.

Muhammad Iqbal Anjum

Yüksek lisansını ABD Kansas State Üniversitesinde “İslami Çerçeve de Gelir ve Zenginliğin Eşit Dağıtımı” başlıklı teziyle tamamlamıştır. Doktorasını ise “Pakistan’ın Dış Borç Krizinin Ekonomik Etkileri” başlıklı tezi ile Avusturalya Deakin Üniversitesinden almıştır. 1987’den 2000’e kadar

Uluslararası İslamabad İslam Üniversitesi İslam İktisadı Enstitüsünde araştırmacı ve öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. 2000 yılından bu yana Uluslararası İslamabad İslam Üniversitesi İslam İktisadı Enstitüsünde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

Mustafa Macit

1999 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olduktan sonra Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi Anabilim Dalında yüksek lisans (2001) ve doktora yaptı (2009). 2011 yılında Din, Bilgi ve Kültür Sosyolojisi alanında doçent oldu. Üç kitabı ve çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunan yazar, hâlen Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İDKAB Eğitimi Bölümünde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır.

Rajai Ray Jureidini

Doktorasını 1986 yılında Güney Avusturalya Flinders Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde tamamlamıştır. Avusturalya'nın farklı üniversitelerinde Sosyoloji Bölümünde görev yaptıktan sonra 1999 yılından itibaren Beyrut Amerikan Üniversitesinde 6 yıl görev yapmış ve buradaki çalışmaları süresinde göçmen işçiler ve insan hakları meseleleri üzerine araştırma ve yayınlara imza atmıştır. 2008'de Kahire Amerikan Üniversitesi Göç ve Mülteci Çalışmaları Bölümünün başkanı olmuş ve göç ve mülteci meselelerine dair birçok araştırma yürütmüştür. Bağlı bulunduğu Lübnan Amerikan Üniversitesi Göç Çalışmaları Enstitüsü'nden emekli olan Jureidini, Katar Foundation'da çalışmaktadır.

Saffet Köse

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi rektör yardımcısı ve İslamî İlimler Fakültesi dekanıdır. Lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamlamıştır. Fıkıh alanında yayınlanmış pek çok makalesi ve kitabı bulunmaktadır.

Salman Ahmed Shaikh

Pakistan İş Yönetimi Enstitüsü'nde (IBA) araştırma asistanı olarak görev yapmaktadır. Ayrıca IBA'da iktisat bölümlerinde lisans ve lisansüstü düzeyde dersler vermektedir. Ayrıca IBA'da ABD Barış Enstitüsü tarafından desteklenen "2014 ve NATO sonrası Pak-Afgan Durum Tablosu" adlı

projede araştırmacı olarak çalışmıştır. 2010'da finans alanından yüksek şeref derecesi ile mezun olmuştur. IBA ve Szabist gibi Pakistan'ın en iyi üniversitelerinde finans alanında lisans ve lisansüstü düzeyde dersler vermiştir. Profesyonel kariyerinde ise Meezan Bankası, BMC Pakistan (Reuters'ın Pakistan partneri) ve ABD Bankacılar Akademisi'nde çalışmıştır. Bunların yanında Shaikh, ABN AMRO ve Citibank'ta da görev yapmıştır.

Siham Matallah

Cezayir Tlemcen Üniversitesi İktisat Bölümü'nde araştırma görevlisi ve aynı niversitenin LAREIID İktisat, Kurumlar ve Gelişim Enstitüsünde araştırmacıdır. Çalışma konuları kurumsal iktisat, teorik ve uygulamalı ekonometri ve istatistiktir.

Toseef Azid

Profesyonel kariyerine Pakistan Gallup Pole'da araştırma asistanı olarak başlamıştır. Daha sonra Pakistan'ın Baluchistan Üniversitesi, Uluslararası İslam Üniversitesi, BZ niversitesi gibi farklı üniversitelerinde okutman, ğretim yesi ve ğretim görevlisi; Wales niversitesinde araştırma görevlisi ve Loughborough niversitesi ortaklığındaki Markfield Yüksek ğretim Enstitüsü ve Brunei'deki Sultan Sharif Ali niversitesi'nde ğretim görevlisi; Los Angeles'daki El Camino Community College'da ğretim görevlisi pozisyonlarında çalışmıştır. Hâlen Suudi Arabistan'daki Medine Taibah niversitesi'nde ğretim görevlisi olarak ders vermektedir. ABD, İngiltere, Brunei, Pakistan ve Suudi Arabistan gibi dünyanın farklı bölgelerindeki üniversitelerde iş istatistiği, matematik, nicel finans metotları, ekonometri, risk yönetimi, iktisat teorisi, uluslararası finans ve gelişim, bankacılık, uluslararası yönetim, globalleşme ve oğulculuk, İslam iktisadı ve finans, İslamî market ve yatırım alanlarında lisans ve yüksek lisans düzeylerinde birçok ders vermiştir.

Yasien Mohamed

Western Cape Üniversitesi Arapça bölümünde ğretim görevlisi olan Yasien Mohamed'in araştırma alanları Arap dili ve edebiyatı, İslam felsefesi ve dil metodolojisidir. The Teaching of Arabic in South Africa ve Roots to Writing in Southern Africa olmak üzere birak edisyon kitabı bulunmaktadır. Ayrıca First Steps in Arabic Grammar kitabının eř yazarı olan Mohamed, Fitrah: the Islamic Concept of Human Nature adlı kitabın yazarıdır.

Zeyneb Hafsa Orhan

Bahçeşehir Üniversitesi İktisat Bölümünden mezun olmuştur. “Parasal ve Finansal Globalleşmede Neoliberal vs. NİEO Tartışmaları: Gelişmekte Olan Ülkelerde Vaka İncelemesi” başlıklı teziyle İsveç Linköping Üniversitesi Uluslararası ve Avrupa İlişkileri Bölümünde yüksek lisansını tamamlamıştır. Bunun ardından “(İslami Bankacılıkta) Kâr Zarar Paylaşımı Araçları Analizi” başlıklı teziyle Uluslararası Saraybosna Üniversitesinde 2012 yılında doktorasını tamamlamıştır. Araştırma alanları bankacılık ve finans (özellikle İslami bankacılık ve finans), İslam iktisadı, istatistik ve ekonometridir.

İçindekiler

Sunuş	xi
1. İslam Hukuku Açısından Emek <i>Saffet Köse</i>	1
2. İslamî Bir Düzendeki İş Gücü Piyasası: Gözlem ve Değerlendirme <i>Toseef Azid</i>	23
3. 'Beşerî Sermaye' Kavramı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme: İslam İktisat Fıkhnının Yaklaşımı <i>Zeynep Hafsa Orhan</i>	61
4. Risk Ortamında Çalışmanın/Emeğin Değeri ve Din: Teoriden Pratiğe <i>Mustafa Macit</i>	79
5. İslam'da Emek, İşçi Hakları ve Göç Mefhumları <i>Latife Reda</i>	101
6. İş Gücünün Serbest Hareketliliği Üzerine İlerlemeci Bir Evrensel İslamî Yaklaşım <i>Muhammad Iqbal Anjum</i>	129

7. Marksçı, Ana Akım ve İslamî İktisatta Emeğin Rolü ve Emeğe Yaklaşımına Dair Karşılaştırmalı Bir İnceleme <i>Salman Ahmed Shaikh</i>	159
8. İş Bölümü ve Teorik Temelleri: İbn-i Haldûn ve Adam Smith'in Karşılaştırılması <i>Yasien Mohamed</i>	179
9. İslamî Hassasiyetin Yoksullukla İmtihanı: Osmanlının Son Dönemlerinde Devlet ve Kadın İşçiler <i>Kadir Yıldırım</i>	219
10. MENA Bölgesinde Eşitsizlik, İş Gücü Piyasası ve Ekonomik Büyüme: Yönetişim, Mevcut Problemler Hali İyileştirebilecekken Gözden Kaçırılan Bir Unsur Mudur? <i>Siham Matallah, Chaib Bounoua, Mohamed Benbouziane</i>	249
11. Katar'da İslam Etiği ve Göçmen İşçiler <i>Rajai Ray Jureidini</i>	275
Dizin	305

Sunuş

Kapitalist iktisadi sistemin doğuşu daha eski dönemlere dayandırılabilmeyle beraber, modern iktisat 18. yüzyılın sonları ile birlikte sistematik bir hâle gelmeye başlamıştır. Klasik iktisatçılar içerisinde sayabileceğimiz Adam Smith, David Ricardo veya Karl Marx'ta iktisadi değer tartışması geniş bir yer tutmuş ve malların değerinin, üretim sürecinde kullanılan emeğin değeri ile ölçüldüğü bir teorik yaklaşım geliştirilmiştir. Emek-değer teorisi denen bu yaklaşım iktisat ilmi içerisinde bir süre hakim bir yer tutsa da 19. yüzyılın son çeyreğinde yerini marjinal devrim adı verilen yaklaşımla değer, tüketimden elde edilen faydadan kaynaklandığı düşünülen bir sisteme bırakmıştır. Emeğin göz ardı edildiği ve sadece üretimde kullanılan bir girdi hâline getirildiği bu yaklaşımla, emek de sağladığı fayda kadar değer bulmaya başlamıştır.

Modern iktisat ilmi ve kapitalist ekonomik sistem el ele gelişerek günümüz iktisadi düzeninin şekillenmesini sağlamıştır. Fayda ve maliyetin insanları ve piyasayı yönlendirdiği bu sistemde tüketimin teşvik edilmesi ve karlılığın artırılması temel amaç hâline dönüşmüştür. Bu

süreçte, insan emeği ve emeğin değeri de kazanç ve sosyo-ekonomik sisteme sunduğu katkı çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Emeğin sadece bir üretim girdisi olarak görülmesi ve teknolojik gelişmelerle ikamesinin sağlanması, değerinin de hızla azalmasına yol açmıştır. Günümüzde Batılı toplumların ötesinde kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu İslam toplumlarında da emek hususunda aynı yaklaşım benimsenmiştir. Hâlbuki, İslam düşüncesinde çalışma ve emek haddizatında değerli ve insanın varlığını sürdürmesi açısından oldukça kıymetlidir. İslam, işçinin refahına, emeğinin karşılığını adil bir şekilde almasına önem vermektedir. Bunun için, çalışma hayatında işçilere yüklediği ahlâki sınırlamalarla birlikte işverene de emeğin hakkının verilmesi konusunda büyük sorumluluklar yüklemektedir. Fakat bu ilkelerin uygulamasında büyük aksaklık ve sıkıntıların olduğu aşîkârdır. Dünyanın büyük kısmında olduğu gibi pek çok İslam ülkesinde de işçi hakları ve ücretleri konusunda birçok problem yaşanmaktadır. Müslüman toplumların kendi birikim ve değerlerinden uzaklaşarak mevcut sisteme entegre olmaları bu durumun önemli nedenlerinden bir tanesidir.

Müslüman memleketlerin sömürgecilikten kurtulduğu ve kendi ayakları üzerinde durmaya çabaladıkları bir çağda modern iktisadi sistemin oluşturduğu sorunları aşmak üzere ortaya çıkan İslam iktisadı yaklaşımı önemli eleştirileri ve sistem arayışlarını beraberinde getirmiştir. Ancak zamanla modern iktisadın bankacılık ve finans odaklı tartışmalarına kapılmaktan kendisini alıkoyamamış; teorik ve derinlikli çabalarını terk etmiştir. Bu farklılaşma sadece iktisadın değer, değişim ve bölüşüm gibi teorik alanları ile sınırlı değil; aynı zamanda emek, sosyal adalet, girişim gibi uygulamalı alanlarını da kapsayan bir geri çekiliştir.

Dolayısıyla günümüzde İslam iktisadının temel kavram ve kuramları ile birlikte mevcut politikaların değersizleştirdiği emek anlayışının da derinlemesine tartışılması ve yeni araştırmaların yapılması gerekmektedir. Bu minvalde İslamî değerler çerçevesinde gündelik iktisadi hayatın nasıl düzenleneceği, özellikle de emek değerinin adil belirlenmesi ve suistimallerin önlenmesi için neler yapılması gerektiği hususunda, Müslüman ilim adamları ve politika yapımcıların daha nitelikli çalışmalar yapması beklenmektedir.

İlki 2013 yılında organize edilen İslam İktisadı Atölyesi toplantılarının üçüncüsü kısaca bahsedilen bu sorunsal çerçevesinde “İslam İktisadı ve Emek” başlığıyla Nisan 2015’te gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda, kapitalist iktisadi sistemin doğurduğu problemlerle başa çıkmada yeni bir İslam iktisadı anlayışı ortaya koyarak emeğin karşılığının adil belirlenmesinden zamanında verilmesine, hukuki hakların güvence altına alınmasından iş güvenliği tedbirlerine kadar geniş bir yelpazede teorik tartışmalar gerçekleştirilmiş ve politika önerileri sunulmuştur. Elinizdeki kitap farklı coğrafyalardan pek çok nitelikli ilim adamının atölyede sunduğu tebliğlerin bir seçkisinden oluşmaktadır. Tebliğler alanında uzman akademisyenler tarafından atölye sırasında müzakere edilmiş ve sonrasında editoryal değerlendirmeler ve eleştiriler ile zenginleştirilmiştir. Yazarlar bu değerlendirmeler çerçevesinde makalelerini gözden geçirerek son halini vermişlerdir. Büyük bir dikkat ve özveri ile kaleme alınan ve eleştirel bir süzgeçten geçirilen bu metinler elinizdeki kitap ile okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

Toplamda on bir makaleden oluşan bu kitapta, İslam iktisadı içerisinde emeğin yeri ve işçi hakları hususunda analizler bulunmaktadır. Ayrıca kitapta mevcut uygu-

lamalar ve bu uygulamalarda görülen aksaklıklar ele alınarak emek ve tüketim süreçlerinde işçi-işveren ilişkisi ve tüketici sorumluluğu gündeme getirilmiştir. Bilhassa günümüzde hâkim olan rekabet ortamında maliyetleri olabildiğince düşürmeye çalışan işverenlerin emek konusundaki hassasiyeti kadar toplumun tüketim alışkanlıklarının ve sorumluluğunun da bu noktada hayati önemi haiz olduğu vurgulanmıştır. Emek hareketliliğinin küresel ölçekte yaşanan işsizlik, yoksulluk ve az gelişmişlik problemlerine çözüm olabileceğine dikkat çekilmiştir. Bu çalışmanın, alanın ilgili ve meraklılarına faydalı olmasını ve İslam iktisadı alanında yapılan diğer çalışmalara katkı sunmasını temenni ederiz.

Atölye çalışmasına dünyanın birçok farklı ülkesinden katılım göstererek kıymetli ilmî çalışmalarını bizlerle paylaşan değerli ilim adamlarına; katkılarını esirgemediği için Necmettin Kızılkaya ve Mehmet Babacan'a; atölyenin gerçekleşmesinde büyük emeği olan Yusuf Enes Sezgin'e; çeviri ve tashih süreçlerinde özveriyle çalışan Gülnihal Kafa ve Ümmü Habibe Şengül'e ve kitabın yayına hazırlanmasında bizlere yardımcı olan Arife Gümüş'e teşekkürlerimizi sunarız.

Lütfi Sunar

Şubat 2016 / İstanbul

İslam Hukuku Açısından Emek

Saffet Köse

Giriş

İslam hukuku açısından emek meselesini ele alacağım bu yazıda, öncelikle önemli gördüğüm dört hususun altını çizmek istiyorum.

Birincisi, Erol Güngör'ün "Sanayi Devrimi'ne kadar hayatı yapanlarla fikhî yapanlar Müslümanlar olduğu için hayatla fikhî paralel gidiyordu ve hayatın akışı içinde herhangi bir çözüm-süzlük yoktu. Sanayi Devrimi'yle birlikte hayatı yapanlarla fikhî yapanlar farklılaşınca fikhî ile hayat arasındaki bağ koptu ve problemlerin birçoğu ya çözülemedi ya da fikhî çözümler hayatta karşılık bulmadı." şeklindeki tespiti son derece isabetlidir ve bugün yaşadığımız sorunları tanımlar niteliktedir. Bu gerçeklik, Müslümanların karşılaştığı sorunlara pratik olarak fikhin çözüm bulamadığı şeklinde yansımış olsa da bu algı tutarlı değildir ve potansiyel olarak fikhî-hayat bağlantısının kurulmasında bir eksiklik söz konusu değildir. Burada esas sorun Müslümanların etkili bir aktör olarak dünya sahnesinde yer almamaları ve hayatta fıkha karşılık gelecek bir yaşam biçimini belirlemede söz sahibi olamamalarıdır.

İkincisi, İslam'ın iki ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in sünneti evrensellik ve süreklilik özelliğinin tabii sonucu olarak kendilerindeki maslahatın sabit olduğu konularda ayrıntılı hükümler getirmiştir. Onun dışında ayetler ve hadisler ya zaman ve zeminin ihtiyaçlarını karşılayacak temel ilkelere vazetmişler ya da ilkeler elde edilebilecek özelliğe sahiptirler. Çerçeveyi çizen bu prensiplerin içtihat yoluyla işletilmesi sonucu ihtiyaca göre kurumsal yapılar oluşturulur. Bu, İslam'ın ve onun hukuk düzeninin dinamizmini de gösteren ana özelliklerden birisidir. Emeğin merkezde olduğu çalışma ve iş hayatı ile ilgili olarak da aynı esaslar geçerlidir. Bu bağlamda emeği koruyucu tedbirlerin alınması ve haksızlıkların önlenmesi için ihtiyaçlar ölçüsünde gerekli düzenlemeleri yasama organı yapar. Bu, devletin ilgili birimlerinin takdirine bırakılmış bir husustur. Nitekim günümüzde birçok devlet hem iç hukukunda yasalar yapmış hem de bu konuyu düzenleyen uluslararası sözleşmelere imza atmıştır.

Üçüncü olarak din, ahlâk ve hukuktan oluşan üç normatif disiplinin arasında İslam nokta-i nazarından zorunlu bir ilişki söz konusudur ve bu sıradaki bir kopukluk toplumsal hayatta beklenen neticeyi almada zaaf oluşturur. Son tahlilde denilebilir ki din değeri belirler; ahlâk onu yaşam biçimine dönüştürür, toplum kültürünü inşa eder; hukuk da maddi müeyyidesi bulunan yazılı kural hâline getirir. Üç normatif disipline bakıldığında ahlâkın hukuku öncelediği ve ilişkiler üzerinde daha derinlikli, daha kalıcı ve güçlü bir etkiye sahip olduğu dikkati çeker. Bu sebeple İslam toplumlarında ahlâk hukuka göre daha fazla önemsenmiştir. Çünkü ahlâkı oluşturulamayan ahkâmın kalıcılığı ve etkinliği ya hiç yoktur ya da zayıftır. Nebevi metot da bu yönde teşekkül etmiştir. Ahlâk insanı içten kuşatan, hukuk dışarıdan tutan bir özelliğe sahiptir. Ahlâk güçlü olduğu nispette hukuka ihtiyaç azalır. İşte bu sebepten olmalıdır ki Hz. Peygamber (s.a.v), nübüvvetinin Mekke döneminde imanla beraber ahlâkı

inşa etmiş, Medine’de de bu ahlâk üzerine hukuku kurmuştur. İslam medeniyeti de ahlâk üzerine inşa edilmiştir. Buna göre İslam toplumu bir ahlâk toplumudur, İslam medeniyeti bir ahlâk medeniyetidir. Fârâbî’nin kitabına *el-Medînetü’l-‘âdile* değil *el-Medînetül-fâzıla* adını vermesi bu gerçekliğin bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Adalet hukukun, fazilet ahlâkın idesidir. Hukuk zoraki, ahlâk ise gönüllü ilişkileri doğurur. İlişkilerdeki kalıcılığı ve derinliği sağlayan ahlâktır. Bu sebeple ahlâkın önemsenmediği bir düzen kendi eliyle kendisini ortadan kaldıran bir özelliğe sahiptir denilebilir.

Dördüncü olarak ilk üç madde ekseninde emek/iş gücü konusunda ana ilkelere yer verilecek, peşinden konu etrafındaki dinî ve ahlâki umdeler vurgulanacaktır. Ancak öncelikle temel metinlerimiz açısından emeğin değerine vurgu yapılacaktır.

Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v)’in Hadislerinde Emeğe Verilen Değer

Allah Teala, insanlar dinlensinler diye geceyi karanlık; çalışıp geçimini temin etmek amacıyla onun lütfundan aramak üzere de rahmetinin bir tecellisi olarak gündüzü aydın olacak şekilde yaratmıştır (İsrâ Sûresi, 17:12; Rûm Sûresi, 21:23; Furkân Sûresi, 25:47; Kasas Sûresi, 28:73; Nebe Sûresi, 78:11). Onun yerin altında, üstünde, denizde ve havada kısaca evrende bahşettiği çeşitli nimetler, insanların uğrunda emek sarfetmesini beklemektedir. İnsana düşen bunların peşine düşüp onlardan yararlanmak ve yüce Yaratıcısına şükretmektir.

Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.v) tembellikten Allah’a sığınmış, çalışmayı teşvik etmiştir (*Buhârî*, Cihad 25, 74, Et’ime 28, De’avât 36, 38-40, 42, 44, 46; *Müslim*, De’avât 48-52, 73-76). Bizzat kendisi mescitten çıktığında çözülen ayakkabı bağını bağ-

lamak isteyen bir arkadaşına: “Bu bir imtiyazdır, ben böyle şeyleri sevmem.” buyurmuş (Bezzâr, 1988-2009, s. 263) ve ayakkabısını kendisi bağlamıştır.

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in hadislerinde emek övülmüş ve çalışanın emeğinin zayi edilmeyeceği açıkça belirtilerek emeğe güçlü bir motivasyon sağlanmıştır. Bu konudaki ayetlerde emek, özellikle dünya ve ahiret için çalışmayı içine alacak biçimde umumilik üzere gelmiş ve övülmüştür (Âl-i İmrân Sûresi, 3:195; Kehf Sûresi, 18:30).

Bu bağlamda kısaca İslam'ın iki ana kaynağında emeğe verilen değeri ve sonucunu ele alabiliriz.

Kurallara Uygun Emeğin Sonucu Doğar

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in hadislerinde emek övülmüş, Allah'ın emeği zayi etmeyeceği (Âl-i İmrân Sûresi, 3:195; Kehf Sûresi, 18:30), onun *Rahman* ve *Rahîm* sıfatlarına bağlı olarak da değerlendirilmiştir. İslam âlimleri, Rahman'ın dünya hayatında herkesi, Rahîm'in ise ahirette sadece müminleri kapsayan ilahî rahmeti ifade ettiğini tespit etmişlerdir. Buna göre Allah Teala, mümin-kâfir, dost-düşman ayrımı yapmaksızın çalışan herkese emeğinin karşılığını verir. Bu ayetteki çalışma umumilik ifade eden özelliğe sahiptir.

Allah, evreni insanın emrine vermiş, burada sebep sonuç ilişkilerini belirlemiş ve bunların araştırılmasını, keşfedilmesini istemiştir. Teknoloji, sebep-sonuç ilişkilerinin çözülerek maddeye uygulanmasından doğar. Sonuçta teknolojinin temelinde bulunan kurallar da Allah'ın kanunudur. Kim bunların peşine düşerse sınanma ya da bir başka sebep yoksa Allah onlar için o sonucu yaratır. Dolayısıyla fizik, kimya, biyoloji, matematik, astronomi, jeoloji gibi konusu madde olan ilimlerde emek sarfetmekle dinî ilimlerde emek harcamak arasında fark yoktur. Her ikisi de Allah'ın ilmidir

ve bunu araştırmak ibadet niteliği taşır. Çünkü göklerin ve yerin yaratılışını, bu ikisi ile onların içinde olanların yaratılış gerçekliğini, kanunlarını düşünüp gördüklerine “Ya Rabbi! Sen bunu boşuna yaratmadın.” (Âl-i İmrân Sûresi, 3:191) deyip niçin yarattığını anlamak için çaba harcamak ve evrendeki sebep-sonuç ilişkilerine bağlı yaratılış kanunlarını çözmek hem dinî-insani bir görev hem de bir ibadet özelliği arz eder. Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in hadis-i şeriflerindeki “amel-i salih” kavramı (Bakara Sûresi, 2:25, 82, 277; Âl-i İmrân Sûresi, 3:57; Kehf Sûresi, 18:110; Furkan Sûresi, 25:70-71) da Allah'ın evrende var ettiği sebep-sonuç ilişkilerini içine alan bir özelliğe sahiptir. Çünkü bu kanunlar insanlık için bir rahmettir. Bu sebeple bunların keşfedilip maddeye uygulanması sonucu elde edilen teknolojinin insanlık aleyhine kullanılması amaca aykırılık taşır ve ahlâka aykırılık teşkil eder. Bunun dinî terminolojideki adı da nankörlüktür.

İnsan Onuruna Yakışan Emeğiyle Geçinmektir

Emeğiyle geçinmek büyük bir şereftir; dilenmek ise yüz karasıdır. Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından emeğe verilen değer ve dilencilige gösterilen tepki o derece güçlü olmuştur ki bineğinde iken kamçısını yere düşüren bir sahabinin herhangi bir kimseden yardım istemeyip inip bizzat kendisinin aldığı nakledilir. Bu ve benzeri hadisler, sahabilerin dilencilik karşısındaki duyarlılıklarını ifade etmek üzere çeşitli kaynaklarda ve değişik ifadelerle nakledilmiştir (*Ebü Dâvûd*, Zekât 27; *Müslim*, Zekât 108, Hacc 56; *İbn Mâce*, Zekât 35, Cihâd 41; *Hanbel*, V, s. 277, 279, 281).

Asalaklık yani başkalarının sırtından geçinme demek olan dilencilik, insanın mükerrerrem sıfatını/şerefini ayaklar altına alan bir tutumdur. Hz. Peygamber (s.a.v) bunu açıkça belirtir: “Sizden birinizin dağa giderek bir arkalık odunu yüklenip satarak ihtiyacını karşılamasıyla şerefini kurtarması -verilir veya verilmez

ayrı bir şey ama- insanlardan dilenmesinden daha hayırlıdır.” (*Buhârî*, Müsâkât 13, Zekât 50, Büyû‘ 15; *Müslim*, Zekât 107; İbn Mâce, Zekât 25; Hanbel, I, s. 167.).

Bir günlük (sabah akşam) yiyeceğe sahip bulunan Müslüman’ın dilenmeye hakkı yoktur. Hz. Peygamber (s.a.v)’in hadis-i şeriflerinde geçtiği üzere elinin emeğiyle geçinme imkânı varken dilenenler, özellikle bu şekilde mal biriktirmek için avuç açıp isteyenler aslında cehennem ateşi talep etmektedirler (*Müslim*, Zekât 105).Dünyada yüzüstlük ederek dilenenler ahirette yüz etleri soyulmuş olarak Allah’ın huzuruna çıkacaklardır (*Buhârî*, Zekât 52; *Müslim*, Zekât 103, 104).

Hz. Peygamber (s.a.v), kendisinden bir şeyler isteyen ve çalışabilecek güce sahip olan Ensar’dan bir zatın dilenmesini istememiş,gidip evinde satılabilecek ne varsa onu getirmesini talep etmiş o da evinde bulduğu bir parça bez ve su bardağını getirmiş, Hz. Peygamber bunları açık arttırma ile satıp parasını ona sermaye yapmış, onunla ip ve balta satın alarak kendisine verip on beş gün odun kesip satmasını sonra kendisine gelmesini söylemiş, adam kazandığı para ile sevinçle gelince: “İşte bu kıyamet günü dilencilik lekesi ile Allah’ın huzuruna çıkmadan hayırlıdır. Dilencilik ancak üç kişi için düşünülebilir: Fakru zarruret içinde bulunan, ağır borç yükü altında ezilmiş gariban, ıstırap verici kan bedeli ödemek durumunda kalan.” (*Ebû Dâvûd*, Zekât 26; İbn Mâce, Ticârât 25) buyurmuştur.

Toplum Çalışmayı Değerli Kılan Bir Kültür Üretmiştir

Toplum, çalışma hayatına değer katan ve el emeğini yücelten bir kültür üretmiştir. Özellikle dinî değerlerin kültürel formlarıyla somutlaştığı ve her dinin kendisine özgü bir kültür ürettiği, varlığını ve gücünü burada gösterdiği, hayatietini bunlarla kazandığı dikkate alınırsa çalışma hayatının din ile bağlantısını kuran kültürel formların kıymeti kendiliğinden ortaya çıkar. Bu bağ-